РАСПЕЋЕ НАЦИОНАЛНЕ ЕЛИТЕ

Кључне ријечи

*Српски културни клуб,
национална свијест,
југословенска идеја,
просвијећени
патриотизам, политичка
пропаганда*

Аутор

Др Ђорђе Вуковић је
ванредни професор на
Факултету политичких наука
Универзитета у Бањој Луци.

Кореспонденција

djordje.vukovic@fpn.unibl.org

Област

Политичка култура

Сажетак

Након што је навршавање три деценије од афере поводом Меморандума САНУ-а (1986) био повод да се актуелизује и наново преиспита улога српске интелигенције у политичким процесима, почетком 2017. године десиће се још један значајан датум - осамдесетогодишњица појаве Српског политичког клуба (1937). Као што се и данас скандалозним и завјереничким пројектом представља један незванични и недовршени документ групе српских академика уочи распада Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, којим је САНУ намјеравала да скрене пажњу југословенске и српске јавности на кризу заједничке државе, на исти начин се оцјењује и реакција водећих српских интелектуалаца уочи распада Краљевине Југославије, послје убиства краља Александра, успона усташне акције, стварања Бановине Хрватске и страха који је изазвао почетак Другог свјетског рата. Како се интелектуална елита српског народа од почетка 20. вијека до данас нашла на двострукој оптужници, с једне стране да недовољно учествује у политичком животу, да се ријетко или никако не оглашава и критички не расуђује, да су њени припадници, умјесто општим и националним темама заокупљени партикуларним интересима, да су постали анационално, чак и антинационално оријентисани, док их с друге стране, политички, медијски, вјерски и научни ауторитети из непосредног окружења оптужују да потпуно управљају политичким процесима, обликују идеологије, дефинишу смјернице и диктирају упутства за тзв. „великосрпску“ политику.

DOI

10.5937/pol1612056V

UDK

321:7:32:019.5

Датум пријема чланка

21.10.2016.

Датум коначног прихватања чланка за објављивање

16.11.2016.

УВОД

У периодима тешких националних и социјалних криза, честих унутардржавних потреса и спољних изазова, метежу друштвених вриједности и оријентација, догађаја и процеса који су означавани као преломни и судбоносни за опстанак српског народа, а таквима је такоређи испуњена читава наша савремена историја, по правилу би се проблематизовала улога интелектуалаца у политици.

Да ли и на који начин критички промишљају и тумаче стање у друштву, распознају ли опасности, указују на слабости, да ли имају и колико утицаја на политичку праксу? Да ли они који посједују највише знања, компетенције, историјске свијести имају сразмјерно и моралне одговорности и способности да као социјална група артикулишу и јавно заступају своја политичка стајалишта. Имају ли право да у драматичним тренуцима остану аполитични и могу ли интелектуалци уопште да имају колективан став? Какав је бивао однос савременика према њима, могу ли да добију масовну подршку и обликују колективну емоцију? Да ли постојећи политички субјекти њиховим стајалиштима и препорукама заиста нуде добродошлицу или одбијају да их уобзире и уваже у својим програмима и акцијама? Како је историја оцјењивала покушаје припадника научне и културне елите да се изјасне о актуелним темама и хазардерски уђу у политику?

Тако се, парадоксално, иста друштвена група окривила за два крајње противрјечна стајалишта. Навршавање три деценије од чувене афере у вези Меморандума САНУ-а

(1986) био је повод да се у хрватској, бошњачкој, али и дијелу српске јавности другом половином 2016. године актуелизују теме о наводној кривици Српске академије наука и умјетности за грађански рат и распад Југославије, њеној улози у успону Слободана Милошевића и креирању тадашње политике, стварању Републике Српске и слично. Сатанизовање САНУ-а настављено је кроз арсенал националистичке пропаганде, политичких дебата, научних скупова и публикација, годинама фабрикујући културу сјећања у којој српска интелигенција оличава највећег и најопаснијег непријатеља, прије свих, бошњачких¹ и хрватских² државних

¹ Нпр. професор Факултета политичких наука у Сарајеву Смаил Чекић у публикацији „Идеологија и политика агресије на Босну и Херцеговину и геноцида над Бошњацима“, специјална издања Универзитетског информативног гласника, јула 2009. и јула 2010, износи тврдње о „геноцидној политици“ и „великосрпском пројекту“, почевши од Гарашаниновог „Начертанија“ (1844), преко „вјерске мржње“ у Његошевом „Горском вијенцу“ (1847), „језичког национализма“ Вука Караџића, „расних предрасуда“ Јована Цвијића, одредбама Крфске декларације (1917), затим предавања секретара СКК Васе Чубриловића 1937-38, до дјела Иве Андрића, Добрице Ћосића и неизбежног Меморандума САНУ-а. Исте тврдње у јавним наступима, научним и публицистичким текстовима понављају и његове колеге, универзитетски професори Сенадин Лавић („Препород“), Суад Куртћехајић („Форум бошњачких интелектуалаца“) и сл.

² Нпр. Хрватски историчар Иво Рендић-Миочевећ („Матица Хрватска“) пише да је 1918. године Хрватска изгубила аутономију, као и да је цијела црта времена од 1918. до

интереса, али и њихових националног идентитета. На својеврсној оптуженици бројних савремених историчара, политиколога, новинара и политичких вођа у БиХ и Хрватској налазе се бројни српски научници, умјетници, културна друштва, академске установе - од Илије Гарашанина, Доситеја Обрадовића, Вука Караџића, Петра Петровића Његоша, затим Јована Цвијића, Иве Андрића, Бранка Ћопића, Петра Кочића, Данка Поповића, Милоша Црњанског, до Добрице Ћосића, Милорада Екмечића и многих других. Уз „Просвјету“, „Матицу српске“, САНУ, као инспиратор и креатор „великосрпске политике“ неизоставно се спомиње Српски

1941. „начичкана“ подацима о убијању и прогону Хрвата. „Врхунац великосрпских злочина је убиство Стјепана Радића 1928. и диктатура коју је краљ Александар увео 1929. године. „Хрватски је одговор био слаб. Тек 1930. године основана је илегална организација Усташа – хрватски ослободилачки покрет. Краљ Александар убијен је 1934. године 1937. због страха од јачања католичанства одбијен је Конкордат с Ватиканом и основан Српски културни клуб, чија је парола била „Гдје је Срба – ту је Србија““. Водећи представници Српског културног клуба 1937. године створили су надстраничку српску организацију чији је једини задатак требао бити да „надвиси страничку размрвљеност српске политичке сцене и изврши уједињење њених страничких вођа, чиме би био остварен први корак на путу стварања Велике Србије као крајњег циља СКК“, пише Рендић-Миочевећ. Оваква објашњења и примјере „великосрпске идеологије“ могу се наћи и код других историчара, нпр. Крешимир Реган из Лексикографског завода „Мирослав Крлежа“, Мато Артуковић из Хрватског института за посвијест (књиге „Идеологија српско хрватских спорова“ (1991), „Срби у Хрватској“ (2001) итд.)

културни клуб (1937-1941). Како се навршило осам деценија од оснивања овог нестраничког удружења тада водећих српских интелектуалаца, прилика је да се подсјетимо на разлоге због којих су се први и једини пут у српској историји окупили и покушали блиско да сарађују универзитетски професори, успјешни привредници, угледни адвокати и умјетници, шта је био њихов циљ и како је интерпретирана историјска улога Српског културног клуба.

ДУХОВНА ДЕМОБИЛИЗАЦИЈА

У првој половини 20. вијека дошло је до својеврсног заокрета у политичким идеалима српског народа, односно његове грађанске елите, која се са изворних позиција националног стајалишта потпуно усмјерила ка идеји о солидарности и јединству јужнословенских народа, њиховом ослобађању и окупљању у заједничкој држави. Удавањем културног идентитета и слабљењем српске идеје, пише Петар Пијановић, „српство“ је све више одмјењивано појмом „југословенство“.

Послије Првог свјетског рата и покушајем стварања унитарног поимања културе у заједничкој држави, српска елита је у замишљеној југословенској заједници погрешно видјела „проширену државу“. Резултат је био потпуно супротан - српски национални образац потиснут је југословенским концептом. „Ту је на дјелу аутоконијални дух који се огледа у добровољном одрицању од свога и својих вриједности, те у здушном прихватању нечег (туђег) што није изворно и вјеродостојно“ (Пијановић, 2012:26). Љубодраг Димић

пише да је средином тридесетих година 20. вијека српско питање било веома запуштено, да су дезоријентација и однарођивање довели до опште „национална демобилизација“. „Свијест о српској држави, њеним државним традицијама, територијалном опсегу и препознатљивом идентитету гушена је на различите начине, превасходно од дежурних државних идеолога“ (Димић, 2000:359)

Побједничка страна сама је себи креирала пораз. Али, чак и тај пораз није био по мјери оних који су се из противничког окриља слободно присајединили српској страни, коју ће од тада до данас називати „окупационом“, „агресорском“, „великосрпском“... Владимир Ћоровић подсјећа да су Срби за новонасталу народну заједницу жртвовали несумњиво највише, више него ико други. „Да су били себични и ускогрудни 1918. године, када су улазили у заједницу са својим огромним моралним капиталом, и да су тада хтјели диктирати, они би несумњиво боље прошли него послје двадесетак година заједничке државе“ (Ћоровић, 2010:746). Није толико важно државно уређење колико дух који у њој влада, а тај дух је, запазио је Ћоровић, „рђаво настројен“. Деценија уочи иницијативе да се српски интелектуалци окупе и проговоре о стању у државној заједници, културном и социјалном положају народа и изазовима са којима се он суочава, упозоре на опасности које му предстоје ако се наставе неповољни политички процеси, протекла је у бројним кризама и потресима. Парламентарни живот у Краљевини СХС запао је у потпуну агонију која је кулминирала 20 јуна 1928. године атентатом Пунише Рачића.

Краљ Александар 6. јануара 1929. године укинуо је партије, Краљевина СХС преименована је у Краљевину Југославију, а концепт „интегралног југословенства“, који је истовремено темељен на девет бановина – административним подјелама разбио је српске етничке територије. Уставом из 1931. године Краљевина се ипак враћа у границе уставности и, упркос супротстављеним тежњама хрватских, словеначких и српских политичких представника, настављена је заблуда интегрисаног југословенства, вјера у државно и национално јединство. Истовремено, конкордатска криза обухватала је период од 1925-1935., настављена је 1936. и 1937. године. Сепаратистички покрети јачају у земљи и иностранству, а крвави епилог добијају Марсејским атентатом на краља Александра 1934. године, у режији хрватских усташа и македонског ВМРО.

Српски интелектуалци који су били изван свакодневног политичког живота у Југославији, заокупљени својим академским позивима и професијама, нису могли нијемо да посматрају како се урушава југословенска држава, а посебно критично стање било је управо у областима са већинским српским становништвом. Радоје Кнежевић пише да је тада водећи научни ауторитет Слободан Јовановић увидио како је читав низ крупних значајних српских интереса остао изван пажње водећих српских и југословенских фактора - због искључивог бављења државним пословима. Једна од грешака била је завођење унитаристичког система. Послје рата Србији је требао један период опорављања са фокусом пажње на потребе српског становништва, прије свега када је ријеч о образовању,

описмењавању, јавном здравству, саобраћају итд.

ПРОСВЕЋЕНИ ПАТРИОТИЗАМ

Српски културни клуб основан је почетком 1937. године у Београду. Прва редовна Скупштина одржана је 4. фебруара на Теразијама (палата Извозне банке). Међу седамдесетак оснивача била су 23 професора, од којих су петорица били у различитим периодима ректори Београдског универзитета, затим шесторица бивших министара и високих државних службеника, 13 индустријалаца и трговаца, петорица адвоката, тројица архитеката, два новинара, два пензионисана генерала итд. Као оснивачи су, између осталих, били и Владимир Ћоровић, Павле Поповић, Владимир Ђорђевић, Станоје Станојевић, Младен Жујовић, Драгослав Јовановић, Слободан Драшковић, Сима Илић, Живко Павловић и други. За предсједника Српског културног клуба изабран је Слободан Јовановић, а потпредсједници су постали Драгиша Васић и Никола Стојановић. За секретара Клуба именован је Васа Чубриловић. Клубу ће се придружити и предсједник Српске краљевске академије Александар Белић, архимандрит Јустин Поповић, Милан Грол, Десанка Максимовић, Владимир Велмар-Јанковић и многи други. Миодраг Јовичић биљежи да је на иницијативу Слободана Јовановића образована и Омладинска секција СКК која је окупљала студенте и гимназијалце. Српски културни клуб дјеловао је на подручју цијеле Краљевине Југославије, а највише пододбора је имао на територији Војводине, Босне и Херцеговине,

Македоније, Славоније, Барање, широм Србије.

У почетку рада Српског културног клуба питање државног уређења сматрано је политичким питањем које треба оставити по страни. Прворазредни циљ овог нестраначког друштва био је подизање културне и националне свијести Срба. Чланом 3. Правила СКК изричито је наведено да је „задатак друштва да ради на његовању српске културе у оквиру југословенства, са строгим искључењем дневне и партијске политике“. Душан Батаковић пише да је СКК поставио задатак да окупи и ојача културну акцију за поновно преиспитивање националних приоритета - културно подизање заосталих области као услов за животно ослободљавање и егзистенцију становништва. Културно питање српски интелектуалци различитих генерација³ увијек су истицали као прворазредно, најважније. О томе најбоље свједочи једна од максима предсједника Клуба. „Јовановић је сматрао да опстанак неке

³ Доситеј Обрадовић и Вук Караџић на различите начине истицали су ово питање. Гарашаниново „Начертаније“ у први план ставља културну и просвјетну дјелатност. Јован Цвијић писао је да су наша национална питања поглавито културна и да се могу ријешити само подизањем културне свијести. Стојан Новаковић је позивао на војевање књигом и просвјетом, развој националне културе као „светој дужности“. Светозар Милетић је наглашавао да је културна еманципација предуслов свега другог, па и политичког напретка. Богдан Поповић је тврдио да ни најдрагоцјеније народне особине не вриједе ако нису културом облагорођене. Милош Црњански је писао да у нас култура није само главно већ и судбоносно питање, итд.

нације у модерном свијету зависи од њених културних домета“ (Павковић, 2008:26). Оснивачи овог друштва замислили су да ово буде „мјесто састанка и разговора“ за све оне који се интересују о питањима српске културе, а активности су се огледале у научним предавањима, књижевним вечерима и писањем новинских чланака. Огранак Српског културног клуба био је лист „Српски глас“ којег је уређивао Драгиша Васић. Први број објављен је 16. новембра 1939. године, а лист је забрањиван више пута, дефинитивно 27. марта 1941. године. Изашло је укупно 32 броја. Чланови СКК одржавали су предавања на одабране и актуелне теме: „О српској култури“, „Национална култура и омладина“, „Потреба приватне иницијативе у питањима националне културе“, „Идеја отаџбине и идеја друштвене правде“, „О српству и југословенству“, „Конфедерација и федерација“, „Нација, култура и држава“, „Народне пјесме и савремени друштвени живот“, „Прилике у Црној Гори“, „Прилике у Војводини“, „Аграрна и пољопривредна политика у Босни и Херцеговини“ итд. За четири године одржано је отприлике педесетак предавања.

„Елита окупљена у СКК-у заговарала је националну дисциплину, свакодневни ситан конструктивни рад, план, организацију, усмјеравање националних енергија ка старим и новим циљевима и идеалима српског народа“ (Димић, 2000:360). Просвећени патриотизам, за који се залагао Српски културни клуб, темељио се на идеји о духовном уједињењу, мудрости да се превазиђу уски страначки интереси, оплемени снага да се истраје у духу народних традиција и интереса. То је задатак у којем треба да учествују све

културне и политичке установе, са јасним циљем духовне мобилизације и културног унапређења Српства и Југославије. Љубодраг Димић наглашава да је СКК критиковао „интегрисане Југословене“ зато што су, полазећи од увјерења да су Срби и Хрвати један народ, дјеловали у правцу – унитаризације и централизације! „Конститутивним радом претворити југословенство, као апстрактну идеологију непријатељску и негирајућу према српству, хрватству и словенству, у 'органску заједницу свих живих снага које осјећају истовремено и своју особеност и своју међузависност' био је циљ којем је СКК тежио“ (Димић, 2000:363). Већ у програмским задацима Клуба наглашава се како је погрешно мислити да добар Југословен може бити само онај који је престао бити Србин, или Хрват, или Словенац. Напротив, сматрали су прваци СКК, само добар Србин, добар Хрват, добар Словенац, може бити и добар Југословен (нпр. Скерлић је био и добар Србин и добар Југословен). Дакле, српски интелектуалци ни у једном тренутку, ниједном мишљу нису били против Југославије и југословенства. Југославија ће бити јака и напредна само ако је Срби, Хрвати и Словенци буду подједнако вољели, наводи се у задацима СКК. „Умјесто да идеју југословенства напусти, Јовановићу је било драже да се врати њеним изворним основама“ (Павковић, 2008:358).

Парола која се најчешће везује за идеје којима су стријемили чланови Српског културног клуба је „јако Српство у јакој Југославији“. Она је потпуно супротна стајалиштима која су у првој и у другој Југославији преовлађавала међу многим интелектуалцима других

народа да је слаба Србија и слабо српство услов за јаку и сигурну Југославију, иза чега се заправо крила намјера која је крајем 20. вијека⁴ и коначно остварена.

Да би српски народ могао да одговори изазовима, његова научна и културна елита сматрала ја неопходним да се обједине људи из различитих странака и идеологија који би, кроз идеје водиље Српског културног клуба, „изједначили погледе“ на питања од општег националног значаја. Државни и национални интереси, поручивали су из Клуба, морају безусловно да буду постављени изнад страначких и личних интереса. „Централизована државна управа и несавјесно, самовољно, корумпирано, бахато чиновништво, означавањем су као главни кривци због компромитовања идеје националног јединства“ (Димић, 2000:366). Како је стање духа у српском друштву тада преовладавало понајбоље описује Слободан Драшковић⁵ у предавању

⁴ Српска политика је ослабљена и поражена, а Југославија разбијена и подијељена на државе у којима је српско становништво доживјело егзодус, протјерано и обесправљено. Изван територије Србије, од које су послје НАТО агресије 1999. године отети и окупирани Косово и Метохија, само је на простору Републике Српске српски народ успио да очува политичку и културну аутономију, а и она је од настанка 1992. године мета сталних напада и оспоравања.

⁵ Слободан Драшковић, који је доктор наука постао на универзитету у Минхену, радио је као професор на Правном факултету у Београду и био веома запажен интелектуалац између два свјетска рата у политичком и друштвеном животу пријестонице. Обављао је посао и секретара Српског културног клуба, а о његовим политичким и културним стајалиштима

одржаном 9. априла 1940. године, насловљеном „Данашњи положај и задаци Срба“. Драшковић напомиње да има људи којима ништа није свето, који из разлога личне користи постављају питање српства, али им је српство само „средство да дођу до власти“ као што су им то „до јуче били демократија, југословенство, комунизам, интерес сељака...“ Српски задатак од највећег значаја је несумњиво да се нађе национални пут и обиљежи национални програм за извјесно дужи вријеме, али, истакао је Драшковић, данас је значајније да се проговори о непосредним задацима јер од њих зависи хоће ли српски народ моћи и са каквом снагом касније, у мање тешким околностима, да детаљније изграђујемо свој национални програм. Осврт на прилике у српским редовима био је поражавајући. Као најнеповољније је означено стање духовних снага, одсуство националног самопоуздања, мањак вјере у сопствену снагу и вриједност, а баш у томе је, запажа Драшковић, кључ српске судбине и објашњење корупције која гуши све здраве узмахе народне снаге, неодлучности пред задацима, отупјелости у оцјењивању људи и ситуација. Ова критика односила се прије свега на српску интелигенцију која се одвојила од народа, у којем још има снаге, осјећај мјере, здрав инстинкт... Неоподно је очувати државу јер слобода коју су Срби увијек истицали као свој идеал може да се остварује само у својој држави. „Историја не прашта. Она не зна за оправдане и неоправдане изостанке. Она не пита:

свједоче бројни текстови објављени у „Српском гласу“.

јесте ли се ви Срби сложили и договорили, или сте завађени и растурени; радите ли поштено или сте утонули у корупцију, имате ли вјере у себе или сте клонули? - па да нам опрости ако кажемо да смо морално пали, посвађали се, изгубили храброст и самопоуздање“ (Симић, 2006:199).

Једно од најдраматичнијих проблема на који је Слободан Драшковић упозорио у поменутом предавању односи се на повијање пред пропагандом која се устремљивала на национални идентитет. „Када се поведе ријеч о српству широм Југославије, готови смо да посумњамо у себе, да се одрекнемо свега, да о свему понизно дискутујемо. Допуштамо дискусију да ли су Војвођани исти Срби као Срби у Србији, да ли су Босанци, Херцеговци, Црногорци Срби! Ако овако потраје, ускоро ћемо пристати и на дискусију да ли Срби уопште постоје, па ћемо се најзад себе и потпуно одрећи!“ Након осам деценија ова тема је и даље подједнако актуелна и на исту погубну подложност сумњама и подјелама упозоравају и многи савремени српски интелектуалци⁶.

РАСПАД ЗАЈЕДНИЧКЕ ДРЖАВЕ

Када је Српски културни клуб, улазећи у политику, како истиче Перо Симић, највећу критику државе коју је

српска интелигенција жељела да сачува, дао је Никола Стојановић, потпредсједник Клуба и један од најзначајнијих политичких и интелектуалних представника српског народа у БиХ у првој половини 20. вијека. „Подсјећајући да су Срби стварајући Југославију прецијенили своје могућности, говорио је да су они због тога 'падали из једне контрадикције у другу“ (Симић, 2006:32).

Између два свјетска рата све политичке партије хрватског становништва (Хрватска сељачка странка, Хрватска тежачка странка, Хрватска странка права, Хрватска заједница) у први план истицале су национални интерес Хрвата, нагласак Словенске људске странке био је на афирмацији интереса Словенаца, Југословенске муслиманске организације на интересима муслимана, данашњих Бошњака. Српски родољуби у избору нису имали имали ниједну странку са националним предзнаком. Хроничари пишу да су српски политичари у том периоду (као уосталом и касније) били прилично анационални. Они су се окупљали око Народне радикалне странке, Демократске странке, Југословенска народне странке, Земљорадничког савеза, Југословенске радикално-сељачке демократије. Средином тридесетих година издвојила се Самостална демократска странка која ће касније ући у Сељачко-демократску коалицију. Анационалне оријентације и партијашење које је повећавало српску разједињеност показале се као погубним слабостима и манама нарочито у вријеме када је распад Југославије већ био на прагу, баш као и почетак Другог свјетског рата. До

⁶ О националној дезинтеграцији, аутошовинизму, процесима вјештачке подјеле националног и културног идентитета, између осталог, погледати у књигама „О српском политичком обрасцу“ Милана Матића, „Дух самопорицања“ Миле Ломпара, „Културни рат у Србији“ Слободана Антонића, „Родољупци и родомрсци“ Зорана Аврамовића, „Десет српских подјела“ Душана Ковачевића итд.

средине 1939. године Српски културни клуб је покушавао да изван политике тежи разматрању рјешења националних и културних проблема. Од љета те године до окупације Југославије 1941. године, Клуб ће се бавити и политичким питањима, највише спорећи⁷ се са владом Драгише Цветковића и Владимира Мачека, која, према тврдњама првака СКК, код Срба није имала никаквог ауторитета. Слободан Јовановић написао је да се у рјешавање главних државних проблема ишло без довољног познавања и са искључивим партијским гледиштима, док су у државној администрацији преовладавали људи без поштења и способности.

Споразумом Цветковића и Мачека, 26. августа 1939. године створена је Бановина Хрватска као „уступак сепаратистичком покрету Хрвата“ (Душан Батаковић) и „тријумф хрватских националних интереса“ (Владимир Ћоровић). Спајањем Савске и Приморске бановине, али и територијалним ширењем на Дубровник, Илок, Шид, срезове у Славонији и Срему, као и БиХ (у састав Бановине Хрватске ушли су Травник,

Градачац, Дервента, Брчко, Фојница), Хрвати су омеђили и организовали „своју“ бановину, док су Срби остали потпуно по страни, обесправљени и унижени, разједињени у мање бановине. „Толико невођење рачуна о расположењима народа на српској страни, морало је изазвати узбуну, узнемиреност и тешку бригу националну и државну“, записао је демократа Милан Грол.

Међутим, иако је створена Бановина Хрватска готово у свему је удовољавала хрватским захтјевима, иако је Хрватска 1939. године први пут сједињена са Далмацијом и Приморјем и то захваљујући сарадњи са Србима у оквиру Краљевине Југославије. Чак ни то није задовољило хрватску јавност. На вођу Хрватске сељачке странке од 1928. године, након Радићеве смрти, обрушили су се што одмах није „добрио“ самосталну државу, хрватски новац, али и БиХ и Боку Которску, Хрватски листови су писали да „није рјешено хрватско питање“, а усташе су Мачека оптужиле да је „издао националне интересе Хрвата“.

Истовремено, стварање Бановине Хрватске, за коју Душан Батаковић тврди да је представљала почетак разграничења Србије и Хрватске, изазвало је велику бујицу незадовољства међу Србима. Иако је Слободан Јовановић и даље вјеровао да Хрвати неће срушити Југославију, јер би им велике силе убрзо преотеле огромну обалу, Српски културни клуб почиње да тражи иста права и за Србе, односно обликовање посебне српске јединице у Југославији. Према стајалишту чланова Клуба, споразум Цветковић-Мачек разбио је државно јединство Југославије, дао превише уступака Хрватима и њиховом етноцентризму, а

⁷ Хрватски историчар Крешимир Реган пише да је 1939. године Српски културни клуб био најжешћи критичар споразума Цветковић-Мачек. „У СКК су ушли водећи српски интелектуалци, али идеја буђења и преиспитивања српског националног духа није наишла на одобравање дијела српске елите“, наводи Реган и додаје да је друга група професора (Миодраг Анђелковић, Димитрије Стојановић, Никола Милутиновић, Јован Ердељановић, Милан Марјановић) основала Југословенски културни клуб (1937), а наредне године покренула и лист „Круг“.

потпуно разјединио Србе. Грол је описао осјећања народа који је био најпробуђенијег духа, најупорнији у борби за слободу, а који зато не може остати равнодушан за судбину Југославије. „Иза свега што су пропатили Срби у Хрватској, Далмацији и у Босни, они се више не би могли помирити ни са којом искључивошћу националистичког режима у Хрватској“. Погледи српских интелектуалаца остали су у текстовима „Српског гласа“, листа који је често забрањиван због објављених ставова. „Надвијање ратне опасности на Југославију и почетак разбијања Југославије образовањем Бановине Хрватске августа 1939. године у највећој мјери су утицали на физиономију листа и његову садржину.“⁸ Са страница „Српског гласа“ истиче да Срби треба да добију оно што је већ дато Хрватима. „Када се обиљежава хрватска етничка цјелина, онда се неминовно мора обиљежити и српска. Чим се отворило хрватско питање отворило се и српско и Срби морају уједињеним снагама да бране оно што је њихово. Ми хоћемо споразум, али по одређеним принципима. Било етничким, било историјским, било привредно-географским. Али за цијело подручје на коме живе Срби и Хрвати. Ми не мислимо никада да оставимо срезове са чисто српском већином у границама Хрватске, Далмације, Босне и Славоније, Бановине Хрватској“. Хрватска штампа и пропаганда одмах су оштро реаговали на политичке идеје чланова Српског културног клуба, међу

којима су видјели веће противнике него из редова политичких партија.

У посебно тешком положају нашао се српски народ западно од Дрине. „Срби у Врбаској Бановини (са сједиштем у Бањој Луци) били су, новим територијалним преуређењем, са свих страна окружени Хрватском бановином, страхујући да ће ускоро захтјеви Хрвата проширити на Босанску крајину“ (Батаковић, 2000:301). Неки прваци Српског културног клуба Босанску Крајину видјели су као носиоца националне и државне мисли⁹, „предстражу Београда“, „српским зидом“ којем треба помоћи да се одржи. „Српски народ у БиХ означен је за будног чувара српске народне свијести“ (Димић, 2000:368). Крајем 1939. године у Бањој Луци је оформљен

⁹ Колико су Босанска Крајина и БиХ значајни за српство у цјелини записао је Јован Цвијић у познатом спису „Анексија Босне и Херцеговине и српско питање“ (1908), у којем наглашава да је БиХ оно што је Москва за Русију, централна област и језгро читавог српског народа, његов „етнографски најсвјежији и најјачи дио“, крај у којем живе његови најбољи представници, одакле потичу најзаслужнији људи и најљепше народне умотворине, први књижевни споменик српском језику (1189), али и значајан број учесника свих ослободилачких ратова које је Србија водила у 19. вијеку. Примјетивши да је после Берлинског конгреса (1878) почело да слаби национално самопоуздање, да се широм Србије почела ширити клонулост и депресија, Цвијић запажа да иста осјећања нису опхрвала и Србе у сјеверозападном дијелу Босне који су имали јасну националну свијест и виталну националну снагу.

⁸ „Јако Српство-јака Југославија“ (Избор чланака из „Српског гласа“ органа Српског културног клуба 1939 – 1940), приредио Миодраг Јовичић, Београд, 1991. стр. 6

пододбор чији је предсједник био Стеван Мољевић¹⁰.

Дакле, стварање Бановине Хрватске наметнуло је питање федералног преуређења Југославије, у којој је већ створен посебан хрватски државни ентитет. Клуб покушава да предложи стварање трочлане федерације. Разочарани Југославијом за коју су се Срби највише жртвовали а у њој највише изгубили, дио српских интелектуалаца је у чланцима „Српског гласа“ и предавањима Српског културног клуба, замишљао и разматрао идеју да се, уз Хрватску и Словенију, формира трећа јединица „Српске земље“. Милорад Екмечић пише да је план за рјешавање српског националног питања у оквиру Југославије почео расправом о

¹⁰ Стеван Мољевић (1888-1959) био је адвокат, доктор права, носилац ордена Легије части, предсједник Српско-франског и Српско-британског клуба. Мољевић се крајем тридесетих и почетком четрдесетих година 20. вијека залагао за окупљања Срба у Крајини као новој југословенској политичко-територијалној јединици. Ту идеју образложио је у књизи *Улога и значај Врбаске бановине* из 1939. године, у којој је дефинисао Србе као "једине истинске носиоце и државне и југославенске мисли". Стварање Крајине као посебне српске јединице у Краљевини Југославији објашњавао је потребом да се захтјеви хрватских националиста сведу на праву меру, односно да српска јединица са средиштем у Бањој Луци треба бити "снажан културни центар који ће паралисати утицај Загреба и Сарајева, уколико би био потребан општој националној и државној идеји, (Бранко Петрановић, Момчило Зечевић, Љубодраг Димић). На суђењу Дражи Михаиловићу 1946. године осуђен на 20 година тешке робије.

„Српским земљама“ (24.11. 1939.) као аутономне државе, са краљем и сабором, областима и „великим жупанима“ (са сједиштем у Скопљу, а центрима у Сарајеву, Новом Саду, Цетињу, Нишу). Ипак, упркос свим убјеђењима да то одговара историјској традицији и стању свијести народа, Екмечић додаје то је ипак било „дијете панике“! „Све је остало на нацрту и папирима, а званична политика свих влада од тог времена до 1992. сматрала је да је тај клуб учинио више штете југословенском јединству него хрватски сепаратизам“ (Екмечић, 2007:425). Перо Симић пише да је „једна од најконтраверзних организација у новијој српској историји“ пресудила самој себи. „Бјежала је од политике, а поста(ја)ла њен талац“. Жељела је да брани српство и југословенство, а није одбранила ни једно ни друго, тражила договор са Хрватима, а сама је допринијела њиховом још већем удаљавању од Срба. Екмечић напомиње да „нека предавања јесу била великосрпска“, али да су одржана без подршке, да се могу посматрати само као израз разочарења и страха за будућност српског народа. И Душан Батаковић потврђује да у Српском културном клубу нису прихватили никакве екстремистичке идеје каква је била нпр. она историчара Васе Чубриловића о принудном исељавању албанске мањине у Турску. Ипак, претјерана је Симићева оцјена да је „Српски културни клуб завршио своју четворогодишњу историју као класична политичка организација водећих српских интелектуалаца, који су се у једном од најкритичнијих тренутака новије српске историје сматрали позваним да судбину дезоријентисане нације и њене раштимоване државе

преузму у своје руке“ (Симић, 2006:36). Миодраг Јовичић Српски културни клуб оцјењује као свијетлу тачку у српској међуратној историји. „Његови оснивачи нису жељели да буду једна политичка странка више у вријеме кад су страначке борбе показивале своје ружно лице и давале негативне резултате“ (Јовичић, 2011:28).

Познато је да ни после августа 1939. године није дошло ни до политичког окупљања Срба ни националне хомогенизације, њемачким нападом на Југославију, окупацијом и формирањем Независне Државе Хрватске, српски народ ће претрпјети милионске жртве, десеткован биолошки, културно и економски, а српска интелигенција ће два пута проживјети стравичан ударац, на почетку рата од агресора и фашистичких слуга из редова народа са којима је улазио у авантуру „интегралног југословенства“, а на крају рата и почетка друге Југославије, комунистички режим ће се у неколико наврата обрачунавати са српским научницима, књижевницима, професорима, служећи се различитим методама, од бруталних убиства, премлаћивања, протјеривања, хапшења и тамницења, до јавног сатанизовања, одузимања имовине и оспоравања људских права. Таква је била судбина и првака Српског културног клуба. Предсједника СКК Слободана Јовановића, „српског Волтера“, највећег српског интелектуалца 20. вијека, водећег правног теоретичара и политичког историчара, ректора Београдског универзитета и предсједника Краљевске српске академије наука и умјетности, комунистичке власти осудиле су у одсуству на 20 година робије, одузели

му сва грађанска и политичка права, заплијенили цјелокупну имовину и одузели југословенско држављанство, остављајући српски народ наредних 50 година без могућности да се упознају са његовим књигама и раскошном научном и културном оставштином. До краја живота, којег је провео у емиграцији, Јовановић је вјеровао у југословенску идеју. Потпредсједник СКК Драгиша Васић, адвокат, публициста, приповједач, официр у Првом свјетском рату, убијен је 1945. године. Постоје два различита историјска извора, према једном убиле су га усташе у Лијевчу пољу код Бање Луке или чак у Јасеновцу, док други извори тврде да су га убили комунисти након импровизованог суђења у Бањој Луци.

ИЗМЕЂУ ДВИЈЕ ОПТУЖНИЦЕ

Да би се разумјела трагедија и распеће српске интелигенције уочи Другог свјетског рата, али и кроз читав 20. вијек, судбина Српског културног клуба може да буде веома илустративна и поучна. Покушај водећих српских интелектуалаца да пробуди запуштену националну свијест између два свјетска рата, заступајући демократске и патриотске идеје и вриједности, на крају је потпуно осујећен, а његови протагонисти прогоњени. „Српски културни клуб постао је мета напада како наших интернационалиста, тако и, нарочито, хрватских националшовиниста“ (Јовичић, 2011:28).

Као што се скандалозним и завјереничким пројектом представља један незванични и недовршени документ групе српских академика уочи распада Социјалистичке Федеративне

Републике Југославије (1986), којим је група академика САНУ намјеравала да скрене пажњу југословенске и српске јавности на кризу заједничке државе, неефикасност њене привреде, сепаратизам словеначких, а нарочито хрватских и албанских кругова, наводећи аргументе о нарочито тешком положају српског становништва, апелујући за заштиту и успостављање његовог културног и националног интегритета, на исти начин се оцјењује и реакција водећих српских интелектуалаца уочи распада Краљевине Југославије, послје убиства краља, успона усташке акције, стварања Бановине Хрватске и страха који је изазвао почетак Другог свјетског рата. Као и САНУ, коју дио српске политичке и културне елите и данас оптужује због закашњеле одлуке да се огласи у времену распада друге Југославије, предуге ћутње, конформизма и слично, истим критичким освртом се и појава СКК посматра као закашњело прогладавање српских интелектуалаца уочи распада прве Југославије. Истовремено, бошњачки и хрватски политички, научни и медијски кругови о Српском културном клубу и Српској академији наука и умјетности годинама граде слику у националним културама сјећања као творцима и инспираторима тзв. „великосрпске идеологије“ уз које нижу квалификације попут „политика геноцида“, „агресија“ и слично. Тако се српска интелигенција нашла на двострукој оптужници, за једне она се послје дуге самоизолације у најтежим националним изазовима бавила „необавезном академском дебатом“ и „јаловим интелектуалним умовањима“, исувише анационалних оријентација и заблуда о спасу југословенског концепта, док за друге представља

креатора „доследне стратегије“ и „великосрпског пројекта“ који је наводно и разбио Југославију. У оба случаја, очигледно је да када год би се национална елита коначно пробудила и огласила, брзо би била ућуткана и посјечена.

Ни СКК ни САНУ ни у једном тренутку нису доводили у питање опстанак заједничке државе, нису бранили српство више од југословенства, у оба критична периода тражили су само да интереси Срба у државној заједници буду заступљени колико и Хрвата. Српска интелигенција није никада успјела да достигне јединство, никада у њој није постојало једноумље. Сукоб идеја увијек прије националне мобилизације, а генерације државника, научника (социолога, политиколога, културолога, историчара) упозоравали су да је управо то одсуство јединства било највећа историјска слабост српског народа. Никада ни у једном њеном незваничном, а поготово не званичном програму не постоје идеје о рату, освајању, отимању туђих територија, геноциду и етничком чишћењу као облицима рјешавања конфликта. На крају, никада њихова стајалишта нису била ни довршена као одређени документи, а поготово нису била уобличени програми и дијелови званичних политика.

Међутим, може се уочити прогон српских интелектуалаца кроз читав 20. вијек, под различитим режимима и идеологијама од убиства, хапшења и тамницења до одрицања људских права и јавних линчовања. Од велеиздајничких процеса у Хрватској и БиХ у прве двије деценије прошлог вијека, контроле, забране и укидање културно-просвјетних друштава, ликвидација и хапшења током два

свјетска рата, до физичког и духовног страдања под комунистичком влашћу, протјеривања са факултета, тамницења по затворима, судских процеса, медијске демонизације, а на крају и одређивања њихове колективне кривице у грађанском рату на простору бивше Југославије и послјератном времену.

Цијело вријеме та сатанизација српских интелектуалаца имала је протагонисте споља и изнутра, а истовремено их је нишанила појединачно и колективно. Готово да нема значајније личности из области науке, књижевности и јавног живота српског народа која се није нашла на нишану негативне пропаганде (Петар Кочић, Васиљ Грђић, Атанасије Шола, Бранислав Нушић, Слободан Јовановић, Лазо Костић, Јован Дучић, Иво Андрић, Бранко Ћопић, Драгослав Михаиловић, Милош Црњански, Душко Радовић, Данко Поповић, Милован Ђилас, Матија Бећковић, Добрица Ћосић, Љубомир Тадић, Михаило Марковић и бројни други). У оба свјетска рата они су били борци против окупација, антифашистички оријентисани, заступали слободу говора, демократска начела, подизање културне свијести, просвијећени патриотизам. Можда управо у њиховим трагедијама треба тражити корјене страхова, предрасуда, конформизма, слабости савремених генерација.

Тако је један народ онемогућен да се његова интелектуална елита позиционира као и код свих других народа и у свим другим државама. Посљедице су више него очигледне и поражавајуће по српско друштво, државу, културу, политику.

ЛИТЕРАТУРА

Батаковић, Душан (2000). Нова историја српског народа. Београд: Наш дом

Грол, Милан (2005). Искушења демократије. Београд: Службени гласник

Димић Љубодраг (1993). Српски културни клуб између културе и политике – прилог историји. Београд: Књижевност

Димић Љубодраг. „Српски културни клуб и преуређење југословенске државе“, Дијалог повјесничара-историчара. IV Печуј, 20-22. октобар 2000. Загреб 2001, стр. 359-370

Екмечић, Милорад (2007). Дуго кретање између клања и орања, историја Срба у Новом веку, 1492-1992. Београд: Завод за уџбенике

Јовичић, Миодраг (1991). Јако српство - јака Југославија: избор чланака из Српског гласа, органа Српског културног клуба, објављених 1939-1940. Београд: Научна књига

Кнежевић, Радоје. „Слободан Јовановић у политици у светлости докумената“, Савременици о Слободану Јовановићу (приредили Јовица Тркуља и Маринко Вучинић), Службени гласник, Правни факултет, Београд, 2009. , стр. 277-309

Ковић, Милош (2015). Срби 1903-1914; Историја идеја. Београд: Клио

Мастиловић, Драга (2012). Између српства и југословенства, српска елита из Босне и Херцеговине и стварање Југославије. Бања Лука: Арт принт

Милосављевић, Борис. „Питање покретача и оснивача Српског културног клуба“ Токови историје, Београд, 1 (2012), стр. 27-51

Павковић, Александар (2008). Слободан Јовановић: један несентиментални приступ политици. Београд: Правни факултет, Службени гласник

Пијановић, Петар (2012). Српски културни круг. Београд: Институт за књижевност и уметност, Учитељски факултет

Поповић А., Небојша. „Српски културни клуб (1937-1941)“. Историја 20. вијека, 1-2/1989, стр. 109-140

Реган, Крешимир. „Српски културни клуб и Бановина Хрватска“, Часопис за савремену повијест, бр.2, Загреб, 2008, стр. 397-424

Симић, Перо (2006). Искушења српске елите. Документа о раду Српског културног клуба. Београд: „Филип Вишњић“

Ђоровић, Владимир (2010). Историја Срба. Београд: Makibook

THE CRUCIFIXION OF THE NATIONAL ELITE

Key words

*Serbian Cultural Club,
national consciousness,
Yugoslav idea, enlightened
patriotism, political
propaganda*

Author

Dr Djordje Vukovic is a
Associate professor at the
Faculty of Political Sciences of
the University of Banja Luka

Correspondence

djordje.vukovic@fpn.unibl.org

Field

Political culture

Summary

Since the reaching of three decades of "SANU Memorandum" affair (1986.), was the occasion to actualize and re-examine the role of the Serbian intelligentsia in political processes, in the early 2017 one more significant date happened - eight decades of appearance of Serbian Political Club (1937). As still today, one unofficial and incomplete document by a group of Serbian academics, on the eve of the dissolution of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia, by which SANU intended to draw the attention of the Yugoslav and Serbian public to the crisis of the common state - is presented as scandalous and conspiratorial project. In the same way is evaluated the reaction of leading Serbian intellectuals on the eve of the dissolution of Kingdom of Yugoslavia - after the assassination of King Aleksandar, the rise of ustashe, the creation of the Croatian "Banovina" and the fear sparked by the outbreak of World War II. How has the intellectual elite of the Serbian people, from the beginning of the 20th century to the present, found itself facing the double the charges for - on one hand - insufficient participation in political life, little or no announcements or critical reasoning, that its members are instead of general and national issues, concerned with particular interests, that they have become non-national, even anti-nationally oriented, while on the other hand - political, media, religious and scientific authorities of the immediate environment accuse them for full management of the political processes, that they shape ideologies, define guidelines and dictate instructions of. "Greater Serbia" policy?

DOI

10.5937/pol1612056V

UDC

321:7:32:019.5

Paper received on

21.10.2016.

Paper accepted for publishing on

16.11.2016.